

FOR THE HISTORY OF THE GEORGIAN CATHOLIC CHURGH
IN ISTANBUL¹

სტამბოლის ქართული კათოლიკური მონასტრის ისტორიისთვის²

KAKHABER SURGULADZE

Doctor of History, Professor
of Batumi Shota Rustaveli State University
ORCID:0000-0002-6008-8396
kakhaber.surguladze@bsu.edu.ge
+995 599 30 91 91

IRAKLI BARAMIDZE

Doctor of History, Associate Professor
of Batumi Shota Rustaveli State University
ORCID: 0000-0001-7540-7006
erekle1770@hotmail.com
+995 577 30 40 20

KHATUNA DIASAMIDZE

Doctor of History, Associate Professor
of Batumi Shota Rustaveli State University
ORCID:0000-0002-9966-0468
Khatuna.diasamidze1969@gmail.com
+995 577 42 71 30

TATIANA KOPALEISHVILI

Doctor of History,
Affiliated Researcher, Leuven, Belgium
ORCID: 0000-0002-4676-5848
tatianakopaleishvili@gmail.com
+995 598 25 12 36

Abstract: The Georgian Catholic Monastery in Istanbul under the leadership of Kharischirashvili was a prominent religious and scientific-cultural center of Georgian monasteries outside Georgia in XIX-XX centuries. At the border, against the backdrop of the Georgians and the Armenians, the Georgian settlement in Istanbul was the only religious establishment, where the monks fought with practical actions - crosses, pens, or weapons in their hands for the sovereignty of Georgia. It was the only religious institution abroad, which besides the scientific activity fought for the protection and propaganda of Georgian culture.

Liturgically, it was a special feature of the Georgian Catholic Church in Feriköy to introduce the Georgian practice of consecration of clergy with the permission of Sacra Congregatio de Propaganda Fide in 1864-1874. If we draw a parallel with the situation in Tiflis (Tbilisi) and Kutaisi

¹ This work was supported by Shota Rustaveli National Science Foundation of Georgia (SRNSFG) FR17_416.

² წინამდებარე კვლევა განხორციელდა შოთა რუსთაველის ეროვნული სამეცნიერო ფონდის ფინანსური მხარდაჭერით (NFR17_416).

provinces in the heart of the Russian Empire, where Catholics were forbidden to conduct Byzantine-Catholic rites until the 20th century and most of the population followed the Armenian rite, then the importance of the Georgian Congress of Istanbul will increase even more.

In the XIX-XX centuries in Tiflis (Tbilisi) and Kutaisi provinces, the struggle for the Georgian typicon was led by Meskhetian Catholics. The main organization of this battle was the Georgian Congregation in Istanbul, and a similar mission in Samtskhe-Javakheti was carried out by Kharischirashvili's students together with their comrades.

Originally built in 1861, the one-story Georgian church in Feriköy was the church of immaculate conception of the Virgin. During the construction of a new building of the monastery, the Church Fathers considered the current novelty of a dogmatic change in the worship of St. Mary, therefore, in 1901, the neo-Gothic-style hall-type church was named after the "Virgin of Lourdes".

Key words: Catholicism, Feriköy Georgian Monastery, Kharischirashvili, Greek-Catholic rite.

კახაბერ სურგულაძე

ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი, ბათუმის
შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის პროფესორი
ORCID:0000-0002-6008-8396
kakhaber.surguladze@bsu.edu.ge
+995 599 30 91 91

ირაკლი ბარამიძე

ისტორიის დოქტორი, ბათუმის შოთა რუსთაველის
სახელმწიფო უნივერსიტეტის ასოცირებული პროფესორი
ORCID: 0000-0001-7540-7006
erekle1770@hotmail.com
+995 577 30 40 20

ხათუნა დიასამიძე

ისტორიის დოქტორი, ბათუმის შოთა რუსთაველის
სახელმწიფო უნივერსიტეტის ასოცირებული პროფესორი
ORCID:0000-0002-9966-0468
Khatuna.diasamidze1969@gmail.com
+995 577 42 71 30

ტატიანა კოპალეიშვილი

ისტორიის დოქტორი,
ავილირებული მკვლევარი, ლიუვენი, ბელგია
ORCID: 0000-0002-4676-5848
tatianakopaleishvili@gmail.com
+995 598 25 12 36

აბსტრაქტი: ხარისჭირაშვილის თაოსნობით სტამბოლში მოქმედი ქართველ კათოლიკეთა მონასტრი გამორჩეული რელიგიური და სამეცნიერო-კულტურული კერა იყო საქართველოს ფარგლებ გარეთ არსებულ ქართულ მონასტრებს შორის. XIX-XX სს. მიჯნაზე.

ქართველების გარუსების და გასომხების ფონზე, სტამბოლის ქართველთა სავანე იყო ერთადერთი რელიგიური დაწესებულება, რომლის ბერები პრაქტიკული ქმედებებით - ჯვრით, კალმით თუ იარაღით ხელში იბრძოდნენ საქართველოს სუვერენიტეტისათვის. იგი იყო ერთადერთი საზღვარგარეთ არსებული რელიგიური დაწესებულება, სადაც სამეცნიერო საქმიანობის გარდა, ინტენსიურად მიდიოდა ქართული კულტურის დაცვა და პროპაგანდა.

ლიტურგიული კუთხით, ფერიქოს ქართული კათოლიკური ეკლესიის განსაკუთრებულობა იყო, 1864-1874 წლებში, კონგრეგაცია ფიდეს ნებართვით, მასში ბერძნულ-კათოლიკური (ბიზანტიური) რიტის ე.წ. „ქართული ვარიანტის“ - მღვდლების ქართულ წესზე კურთხევის პრაქტიკის დანერგა. თუ პარალელს გავავლებთ რუსეთის იმპერიის წიაღში ტფილისის და ქუთაისის გუბერნიაში შექმნილ ვითარებაზე, სადაც XX ს-მდე კათოლიკეებს ეკრძალებოდათ ბიზანტიურ-კათოლიკურ რიტზე ლიტურგიის ჩატარება და მოსახლეობის უდიდესი ნაწილი სომხურ წესს მისდევდა, მაშინ კიდევ უფრო გაიზრდება სტამბოლის ქართული კონგრეგაციის მიერ მოპოვებული გამარჯვების ფასი.

XIX-XX ს-ბის ტფილისის და ქუთაისის გუბერნიებში ქართული ტიპიკონისთვის ბრძოლას მესხი კათოლიკეები წარმართავდნენ. ამ ბრძოლის სათაო ორგანიზაცია იყო სტამბოლის ქართული კონგრეგაცია, ხოლო ანალოგიურ მისიას სამცხე-ჯავახეთში, თანამოაზრეებთან ერთად, აწარმოებდნენ ხარისჭირაშვილის მოსწავლეები.

თავდაპირველად, 1861 წელს ნაგები ერთსართულიანი ფერიქოს ქართული ეკლესია ღვთისმშობლის უბიწოდ ჩასახვის სახელობის იყო. მონასტრის ახალი ნაგებობის მშენებლობისას, ეკლესიის მამებმა, მონასტრის სახელწოდების ცვლილებაში გაითვალისწინეს მიმდინარე სიახლე - წმ. მარიამის თაყვანისცემაში მიღებული დოგმატური ცვლილება, ამიტომაც 1901 წელს, ნეო-გოთიკური სტილის დარბაზული ტიპის ეკლესია უკვე „ლურდის ღვთისმშობლი“-ს სახელწოდებისაა.

საკვანძო სიტყვები: კათოლიკობა, ფერიქოს ქართველთა მონასტერი, ხარისჭირაშვილი, ბერძნულ-კათოლიკური რიტი.

შესავალი

სტამბოლის ღვთისმშობლის უმანკო ჩასახვის ქართული კათოლიკური ეკლესია (ინგლ. The Church of Our Lady of Lourdes; თურქ. Notre Dame de Lourdes Gürcü Katolik Kilisesi; ქართ. ლურდის ღვთისმშობლის სახელობის ქართულ-კათოლიკური ტაძარი. ჩვენ ვიყენებთ ლიტერატურაში დამკვიდრებულ ფორმას - სტამბოლის ქართველთა სავანე - ავტ.) გამორჩეული რელიგიური და სამეცნიერო-კულტურული კერა იყო საქართველოს ფარგლებს გარეთ არსებულ ქართულ მონასტრებს შორის. თამამად შეიძლება ითქვას, რომ XIX-XX სს. მიჯნაზე, ქართველების გარუსების და გასომხების ფონზე, სტამბოლის ქართველთა სავანე იყო ერთადერთი რელიგიური დაწესებულება, რომლის ბერები პრაქტიკული ქმედებებით - ჯვრით, კალმით თუ იარაღით ხელში იბრძოდნენ საქართველოს სუვერენიტეტისათვის, რაც მათთვის საბედისწეროც აღმოჩნდა.

იტალიელი დიპლომატი ე. დალეჯიო დ'ალესიო (1888-1983) სტამბოლის ქართული კათოლიკური ეკლესიის შესახებ წერდა: „...სავანე არის არა მარტო სასულიერო დაწესებულება, არამედ მასთანვე ერთად არის პოლიტიკურიც... ამ სავანის კათოლიკე მღვდლები... დასაწყისიდან დღემდე არ დაერიდნენ თავიანთი საზოგადოების არსებობის განსაცდელში ჩაგდებას და გამსჭვალული დიდებულ მომავლის რწმენით, საქართველოს თავისუფლებისათვის პირნათლად შეასრულეს თავიანთი მოვალეობა...“ (დალეჯიო დ'ალესიო, 1921, p. 33).

სტამბოლის ქართველთა სავანეს ტრაგიკული ხვედრი ერგო. XIX-XX სს. მიჯნაზე, რელიგიური განსხვავების გამო, ქართველი ორთოდოქსი მრევლი მას არ წყალობდა. იგივე

ბედი ჰქონდა მონასტერს 1918-1921 წლებში, როდესაც საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის მთავრობის წევრები გაკვირვებულები დარჩნენ სავანის ბერების მხრიდან ქართული სახელმწიფოსთვის გაწეული საქმიანობის გაცნობით. საბჭოთა პერიოდში სავანე კონტრტერორისტულ დაწესებულებად მიიჩნეოდა და ყველაფერი გაკეთდა მისი დაკნინების და სახელის მიჩქმალვისთვის. ერთ-ერთი პირველი მკვლევარი რომელმაც საბჭოთა პერიოდში წამოწია სავანის ისტორიის საკითხები იყო პროფ. შ. ლომსაძე (1925-2003). სამწუხაროდ, საბჭოთა ცენზურის გამო მეცნიერმა სავანის ისტორიის მხოლოდ XIX ს-ის მონაკვეთი წარმოაჩინა. ხელისუფლების მხრიდან ასეთი დამოკიდებულების შედეგი იყო, რომ XX ს-ის 90 წლებამდე ქართულმა საზოგადოებამ სავანის ისტორიის შესახებ ნაკლებად ინფორმირებული იყო.

XX ს-ის 90-იანი წლებიდან, საქართველოს გამოსვლამ სსრკ შემადგენლობიდან (1991), თურქეთ-საქართველოს შორის დიპლომატიური ურთიერთობის დამყარებამ (1992) და საკითხების ფართო სპექტრზე ე.წ. „საბჭოთა შეზღუდვების“ მოხსნამ, ქართველ მეცნიერებს საშუალება მისცათ შეესწავლათ ტაბუდადებული თემები. ამჯერად სავანის ისტორიის შესწავლა ფართოდ მოექცა მეცნიერების კვლევის ობიექტში. პროფ. შ. ფუტკარაძე (დ. 1942) პირველი მკვლევარი იყო, რომელმაც სტამბოლის ქართული კერა მონოგრაფიულად შეისწავლა (ფუტკარაძე შ. , სტამბოლის ქართული სავანე, 2012). მისი ძალისხმევით ბსუ-ში შეიქმნა სავანის ბიბლიოთეკისა და არქივის კვლევის ცენტრი (2013), მონასტრის მზრუნველი და ქველმოქმედი სიმონ ზაზაძე (1933-2016) აირჩიეს უნივერსიტეტის საპატიო დოქტორად (15.07.1998). ასევე, მეცნიერის ხელმძღვანელობით აღიწერა სავანის ბიბლიოთეკის (შიშლის უბანი, ქაზიმ ორბაის ქ. №27B) წიგნადი ფონდი (83 000 ერთეული) და 10 000-ზე მეტი ერთეულის სხვადასხვა საარქივო (მემუარები, ეპისტოლეები...) მასალა (ფუტკარაძე შ. მ., 2017) (მაღაყმაძე, 2020), რითაც სამეცნიერო მიმოქცევაში შემოვიდა სავანის ისტორიის ამსახველი მასალების მთელი სპექტრი. შესაბამისად, აუდიტორიას მიეწოდა სავანის ისტორიის შესახებ სხვადასხვა პუბლიკაციები (ფუტკარაძე ტ. , 2007) (Maçitidze, 2010) (ნაცვლიშვილი, 2014) (ვარდოსანიძე, 2015) (მაჩიტაძე, 2018) და სხვ. საზოგადოების მხრიდან სავანის მიმართ დიდი ინტერესის მიუხედავად, მასალების სიმწირის გამო, მაინც რთულია მისი ისტორიის სრული სურათის წარმოჩენა. წინამდებარე პუბლიკაციაში ჩვენი მიზანია სტამბოლის ქართველ კათოლიკეთა მონასტრის ადრეული ისტორიის რიგი საკითხების დაზუსტება.

მეთოდები

ნაშრომი ეყრდნობა შესასწავლი პერიოდის წყაროებს. კვლევა იყენებს სპეციალური სამეცნიერო ლიტერატურის მონაცემებს. ნაშრომი დაიწერა საისტორიო წყაროების და სამეცნიერო ლიტერატურის მონაცემების შეჯერების საფუძველზე.

კვლევისას გამოყენებულია წყაროების კრიტიკული ანალიზის, ისტორიულ-შედარებითი, აღწერითი და სინთეზის მეთოდები, ასევე ინდუქციისა და დედუქციის მეთოდები. მათი კომბინაცია საშუალებას გვაძლევს სტამბოლის ქართული კათოლიკური ეკლესიის ისტორიის ადრეული ფაქტები განვიხილოთ ეპოქის ზოგად კონტექსტში. სიღრმისეული ანალიზის საფუძველზე დაზუსტებულია ფერიქოის ქართველი კათოლიკეების მონასტრის ისტორიის შესახებ რიგი ფაქტები (ნაჩვენებია ქართული კონგრეგაციის პირველი ბირთვის შემადგენლობა, ფერიქოის ადგილის შერჩევის უპირატესობა, ეპოქის თანადროული ფოტომასალით გადაჭრილია ისტორიოგრაფიაში საკამათო - მონასტრის თავდაპირველი იერსახის საკითხი და ა.შ.) და მოვლენები.

დისკუსია

სტამბოლის ქართველთა მონასტრის არსებობა ორი პირის დამსახურება. პირველი გახლდათ სავანის დამაარსებელი და სამონასტრო პოლიტიკის წარმართველი აბატი პეტრე

(პეტრა, ლუკა) ხარისჭირაშვილი (იგივე ხარიჩარიანთი, ხარისჯარანთი, 1818-1892). რაც შეეხება მეორე პიროვნებას, იგი იყო მეწარმე და ქველმოქმედი პავლე ზაზაძე (1900-1989). XX ს-ის 60-იან წლებში, როდესაც თურქეთში ქართველი კათოლიკე სასულიერო პირების რიცხვის კრიტიკულად შემცირებით სავანის არსებობას საფრთხე დაემუქრა, პ. ზაზაძე იყო ის პიროვნება, რომელმაც ითავა მონასტერის მზრუნველობა. არსებითად, ქველმოქმედის და მისი ოჯახის ძალისხმევით, სავანე მაშინ გადარჩა, იგი დღესაც აგრძელებს ფუნქციონირებას და იქ არსებული არქივი ქართველებისთვის ხელმისაწვდომი გახდა.

ხარისჭირაშვილის ცხოვრების გზის და მონასტრის ისტორიის განცალკევება არ ხერხდება, იმდენად გადაკვეთილია მათი საქმეები. საინტერესო სურათი დგება - საუბრობ ხარისჭირაშვილის საქმიანობაზე და იმავდროულად წარმოაჩენ სავანის ისტორიას, ანდა პირუკუ. სამწუხაროა, მაგრამ ამ „დიდებული მამულიშვილის“ დამსახურებების წარმოჩენის წინაშე ქართული ისტორიოგრაფია ვალშია. ცალკეულ სტატიებს თუ არ მივიღებთ მხედველობაში, მონოგრაფიულად პ. ხარისჭირაშვილის ბიოგრაფია 1895 წელს გამოცემულ ნაშრომში წარმოაჩინა მხოლოდ ზ. ჭიჭინაძემ (1853-1931). ეს გვაძლევს საფუძველს განვაცხადოთ, რომ ფართო აუდიტორიისთვის ხარისჭირაშვილის წვლილი საქართველოს წინაშე სრულად არ არის ცნობილი. საბჭოთა ეპოქაში მის სახელს ნაკლები „დიდება“ ჰქონდა. კონფესიური კუთხით და საქართველოს დამოუკიდებლობისთვის ბრძოლაში შეტანილი წვლილის გამო, სტამბოლის ქართველთა კათოლიკური მონასტერი აკრძალურ დაწესებულებათა ნუსხაში იყო. არადა, აბატის საქმიანობას თვალს თუ გადავაავლებთ თამამად შეიძლება მას ვუწოდოთ „XIX ს-ის გრიგოლ ხანძთელი“. რაც შეეხება მონასტრის ისტორიას, ქართველების გარუსების და გასომხების ფონზე, XIX-XX სს. მიჯნაზე, იგი იყო ერთადერთი საზღვარგარეთ არსებული რელიგიური დაწესებულება, სადაც სამეცნიერო საქმიანობის გარდა ინტენსიურად მიდიოდა ქართული კულტურის დაცვა და პროპაგანდა.

გერმანელი მეცნიერი ჰეგელი (1770-1831) შენიშნავდა, რომ პიროვნების შეფასებისთვის საჭიროა „ისტორიული სიშორე“. იგი წერდა, რომ დიადი პიროვნებების საქმეებია - მათი სამყაროს განვითარების აუცილებელი უახლესი საფეხურის აღქმა, მისი მიზნად გადაქცევა და მის განხორციელებისთვის საკუთარი ენერჯის მასში ჩადება (Гринин, 2011, გვ. 254-255). ვფიქრობთ, რომ ამ ჭრილში უნდა წარმოვაჩინოთ ხარისჭირაშვილის ამაგი. ზ. ჭიჭინაძის შეფასებით, პ. ხარისჭირაშვილი „...ისეთი მოღვაწე პირია, რომელსაც ქართველ კათოლიკეებში ცალი არ ჰყავს. ეს მაღლა იდგა თავის დროზე, თანამედროვე სამღვდელთაზე... საქართველოს გამო ერთ თავად გლოვა, წუხილი დღე და ღამ მხოლოდ საქართველო უდგა თვალწინ“ (ჭიჭინაძე, აბატი პეტრე ხარისჭირაშვილი, 1895, გვ. 22-23).

ხარისჭირაშვილი კომპოზიტური გვარია. მას საფუძვლად ხელობის აღმნიშვნელი მეტსახელი (ხარისჭირა-ხარისმჭერა-ხარისმჭერი) დაედო. მათი წინარე გვარი უცნობია. წყაროებში ხარისჭირაშვილის სამ ვარიანტად დაფიქსირება მიუთითებს, რომ მისი გვარად ჩამოყალიბების პროცესი თურქული გარემოს გავლენით ნელა ვითარდებოდა. აბატის წინაპრები მართლმადიდებლები იყვნენ, რომლებიც XVIII ს-ში დამკვიდრებულან ახალციხეში და მიუღიათ კათოლიკური მრწამსი (ლომსაძე, მესხები: ახალციხური ქრონიკები, 1997, გვ. 31) (ბერიძე, 2007, გვ. 104).

აბატის ცხოვრება და მოღვაწეობა ნიმუშია იმისა თუ, როგორ არის შესაძლებელი პიროვნების ტრანსფორმირება სომხურ-კათოლიკური მრწამსიდან ქართული სულისკვეთებით ლათინურ წესზე. ყველგან, სადაც აბატი მოღვაწეობდა, ეს იქნებოდა ახალციხე, სტამბოლი თუ რომი, იგი მხოლოდ საქართველოს ხედავდა და ბრძოლას უცხადებდა ქართველი კათოლიკეების გასომხების პროცესს. აღნიშნულ საკითხში ხარისჭირაშვილის პოზიცია მკვეთრად დაფიქსირდა ჯერ კიდევ ახალციხეში სომხური სემინარიის გახსნის საკითხთან დაკავშირებით, რასაც მოჰყვა დაპირისპირება და შემდგომი რეპრესიები არქიმანდრიტ

პავლე შაჰყულიანის (ჭილიმუზაშვილი, 1769-1855) მხრიდან (ჭიჭინაძე, აბატი პეტრე ხარისჭირაშვილი, 1895, გვ. 43-44) (ფავლენიშვილი, 2019, გვ. 159-160).

50-იან წლების ბოლოს ხარისჭირაშვილი ევროპაში, ვენეციასთან წმ. ლაზარეს (San Lazzaro degli Armeni) კუნძულზე არსებულ მხითარისტების სომხურ-კათოლიკური სამონასტრო ორდენის ეკლესიაშია ანდა რომშია. არსებითად, ამ დროიდან იგი იწყებს თავისი გეგმის აღსრულებას. საქართველოში დაბრუნების შემდეგ, 1857 წლის 24 მარტს, ხარისჭირაშვილი ალფონს ხითარიშვილთან (1840-1909, შემდგომში მონასტრის წინამძღოლი (1898-1905) ერთად, ბათუმის გავლით, სტამბოლში ჩადის ("იმერეთი", 1914, გვ. 2) (ყრუაშვილი ნ. , 2014, გვ. 56). იქ მან ჩანაფიქრი გააცნო სომეხთა პატრიარქ ჰახუნიანს, რომელმაც მისი გეგმები არ მოიწონა. ამის მიუხედავად, ხარისჭირაშვილმა მაინც გააგრძელა ჩანაფიქრის მიხედვით მოქმედება. 1858-1859 წლებში, პალესტინასა და ვენეციაში ყოფნის შემდეგ, იგი 1859 წლის 7 მაისს კვლავ ბრუნდება სტამბოლში (ფუტკარაძე შ. მ., 2017, გვ. 266), სადაც უკვე აქცენტი აიღო ლათინ ღვთისმსახურებთან კავშირზე, რომელთა მეშვეობით იგი დაუახლოვდა პაპ პიო IX-ის (1846-1878) წარმომადგენელს სტამბოლში, მთავარეპისკოპოს ბრუნინის. მან შეძლო ეპისკოპოსის კეთილგანწყობის მოპოვება, რომელმაც არათუ მოიწონა ხარისჭირაშვილის აზრი, არამედ მას და მის მოწაფეებს (ალფონს ხითარიშვილი, იოსებ მამუკაშვილი, ივანე გვარამაძე და სტეფანე გიორგიძე) დროებითი თავშესაფარიც მისცა მოწყალების დათა მონასტერში ("იმერეთი", 1914, გვ. 3), სადაც ისინი აღავლენდნენ წირვას (პაპაშვილი, 1995, გვ. 316).

ეპისკოპოსს ბრუნინის ძალისხმევით, 1860 წლის 16 მოემბერს, რომში გაიგზავნა წერილი, რომელშიც გაცხადებული იყო ქართველების მოთხოვნა - ქართული ენით და ტიპიკონით სტამბოლში ქართველი კათოლიკეების კონგრეგაციის დაარსების შესახებ. პასუხმაც არ დააყოვნა. 1861 წლის 15 იანვარს კონგრეგაცია პროპაგანდა ფიდეს პრეფექტმა ალესანდრო ბარნაბომ (1856-1874) დადებითი პასუხი მოსწერა ეპისკოპოსს (ფუტკარაძე შ. მ., 2017, გვ. 266), რომელმაც იმავე წლის 10 თებერვალს პეტრე ხარისჭირაშვილს და მის მოწაფეებს იურიდიული საზოგადოების სტატუსი მიანიჭა (ჭიჭინაძე, აბატი პეტრე ხარისჭირაშვილი, 1895, გვ. 50-51, 54) (დალეჯიო დ'ალესიო, 1921, გვ. 27) (პაპაშვილი, 1995, გვ. 316) (ფუტკარაძე შ. მ., 2017, გვ. 266) (მაღაყმაძე, 2020, გვ. 514-515). ირკვევა, რომ კონგრეგაციის დაფუძნებისთვის საჭირო იყო კერძო შენობის და მიწის ნაკვეთის არსებობა. ბედად, გამოჩენილა უცნობი ქველმოქმედი, რომლისგანაც სამმოს მიუღია მიწის ნაკვეთი. არადა, იმ მომენტისთვის სამმოს გრანდიოზული საქმის წამოწყებისთვის მხოლოდ 300 ფრანკი ჰქონდათ ("იმერეთი", 1914, გვ. 3) (ფუტკარაძე შ. მ., 2017, გვ. 514-515), რაც სამირკველის გათხრისთვის საკმარისი არ იყო. სამმოს სასახელოდ უნდა ითქვს, რომ კერძო შემომწირველის დახმარებით მათ შეძლეს შეეძინათ 1230 არშინის (1=71,12 სმ., 1230X71,12=87 477,6) ნაკვეთი (ფუტკარაძე შ. მ., 2017, გვ. 266), რომელსაც დაუმატეს პირადი სახსრებით ნაყიდი დამატებითი ტერიტორია, რაც საკმარისი ყოფილა და ბრუნინისაც მშენებლობის ვიზირება გაუცია (Maçitidze, 2010, გვ. 2) (მაღაყმაძე, 2020, გვ. 515). მართლაც, 1859 წელს, ხარისჭირაშვილის ხელმძღვანელობით ქართველ კათოლიკეთა სამმომ ფერიქოის უბანში (ქართ. „ფერიქების სოფელი“. დღ. შიშლის უბანი, ქაზიმ ორბაის ქ. №27, 34381. 1960 წლამდე ქუჩა იწოდებოდა „გურჯუ სოქაქი“-ს სახელით (ფუტკარაძე შ. , სტამბოლის ქართული სავანე, 2012, გვ. 29)) ღვთისმშობლის უმანკოდ ჩასახვის სახელზე, სამირკველის გაჭრით, წამოიწყო ერთსართულიანი მონასტრის მშენებლობა ("იმერეთი", 1914, გვ. 3)

მონასტრის მშენებლობა დასრულდა 1861 წელს. მის შესასვლელ თაღზე ამოტვიფრული ყოფილა წარწერა - „წმინდაო მარიამ დაიცავი ივერიელნი“ (ლომსაძე, გვიანი შუა საუკუნეების საქართველოს ისტორიიდან. ახალციხური ქრონიკები, 1979, გვ. 72-73) (პაპაშვილი, 1995, გვ. 317). ქართველი კათოლიკეებისთვის მონასტრის გახსნა, სადაც წირვა ქართულ ენაზე აღესრულებდა, უპრეცედენტო შემთხვევა იყო ოსმალეთის იმპერიაში.

თამამად შეიძლება ითქვას, რომ XIX-XX სს. მიჯნაზე საზღვარგარეთ არსებული ქართული ეკლესია-მონასტრებიდან სავანე ჩამოყალიბდა ყველაზე მძლავრ რელიგიურ და კულტურულ-საგანმანათლებლო კერად.

ეკლესიის მშენებლობის ადგილად ქ. სტამბოლი შემთხვევით არ შეირჩა. ქალაქი უაღრესად სტრატეგიულ ადგილზე მდებარეობს. საზღვაო და სახმელეთო გზების წყალობით, იგი იყო არა მარტო მსხვილი სატრანსპორტო და სავაჭრო ჰაბი, არამედ სხვადასხვა რელიგიების სულიერი ცენტრი. ქალაქში იყო აღმოსავლეთის კათოლიკური ეკლესიების ცენტრი. იქ ძლიერი პოზიციები ჰქონდათ საფრანგეთის მეორე იმპერიის (1852-1870) წარმომადგენლობას, რომლებიც მფარველობას უწევდნენ ქალაქში მცხოვრებ ლათინური წესის კათოლიკეებს. მხედველობაში ისიც არის მისაღები, რომ ისტორიულად ქართულ-ბიზანტიური და ქართულ-ოსმალური ურთიერთობები კონცენტრირდებოდა კონსტანტინოპოლ-სტამბოლში. ქალაქი ყოველთვის იზიდავდა ქართველ პოლიტიკოსებს, სასულიერო პირებს, მეცნიერებს, ვაჭრებს და ა.შ. დღეს ძნელია სტამბოლში ქართველების სხვადასხვა დასახლებების სურათის აღდგენა. მაგ., გალათას რაიონში დაფიქსირებული სახელი - „გურჯუ ქაფუ“-თი შეგვიძლია ვთქვათ, რომ იგი საქართველოდან მიგრირებულების ტერიტორია იყო (ფუტკარაძე შ., სტამბოლის ქართული სავანე - თურქი და ქართველი ხალხის მეგობრობის სიმბოლო, 2007, გვ. 12). „იენი ჯამეს“ უბანში, ქარვასლების და სავაჭრო სახლების სახით, ქართველებს ჰქონიათ ე.წ. ოდები. 1859 წლისთვის ასეთი „ოდები“-ს რიცხვი 21 აღწევდა (კოპლატაძე, 2007, გვ. 25). ახალციხელი ვაჭრების წყალობით სტამბოლში არსებობდა ქართველ კათოლიკეთა თემი, რომელიც საჭიროებდა ლათინური წესის ქართული მონასტრის არსებობას (ლომსაძე, გვიანი შუა საუკუნეების საქართველოს ისტორიიდან. ახალციხური ქრონიკები, 1979, გვ. 71).

რაც შეეხება ეკლესიის მშენებლობისთვის ფერიქოის ადგილის შერჩევას, უნდა ითქვას, რომ XIX ს-ის 50-იანი წლებისთვის იგი სტამბოლის ევროპული ნაწილის მიმდებარე, ნაკლებად დასახლებული ტერიტორია იყო (Şenyurt, 2018, გვ. 267). შესაბამისად, იქ მონასტრისთვის ნაკვეთის შეძენა უფრო ხელმისაწვდომი იყო. მიიჩნევენ, რომ რაიონის სახელი მომდინარეობს ოსმალური სიტყვა „fer’i“-სგან. XIX ს-ის ოსმალურ სტატისტიკურ ტაბულებში მას „Feriköy Mahallesi“ სახელით ვხვდებით. 1877 და 1890 წლების საბუთებში ოლქი მოხსენიებულია „Feri Karyesi“-თ, ხოლო 90-იანი წლებიდან რაიონის სახელია - „Feriköy“. ბოლო პერიოდში დომინირებული გახდა აზრი, რომ სახელწოდება მომდინარეობს ლევანტელი („აღმოსავლეთი“) ფრანგი ვაჭარ ვინმე პიერ ფერისგან, რომელმაც XIX საუკუნის დასაწყისში აღნიშნულ რაიონში ფრანგების პირველი დასახლება შექმნა (Şenyurt, 2018, გვ. 266). მიგრანტების წყალობით, სულ რაღაც 20 წელიწადში, ფერიქოი სტამბოლში უკვე გამოირჩეოდა ეთნიკური და რელიგიური მრავალფეროვნებით, სადაც ევროპელებთან ერთად ცხოვრობდნენ ოსმალეთის იმპერიის ქვეშევრდომი სხვადასხვა ეროვნების (ბერძნები, სომხები...) ქრისტიანები. იმპერიაში მიღებული კლასიფიკაციით მათ უწოდებდნენ „უცხოელ ქვეშევრდომებს“ (Şenyurt, 2018, გვ. 267).

შენიშნულია, რომ ეკლესიის მშენებლობის საქმეში ხარისჭირაშვილს მხარდაჭერა გაუწია მეწარმე და ქველმოქმედმა იაკობ ზუბალაშვილმა (1792-1864). სამწუხაროდ, მასალების არქონის გამო ძნელია ეკლესიის მშენებლობის საქმეში ზუბალაშვილის დამსახურების აღნიშვნა. მიგვაჩნია, რომ ქველმოქმედის მხრიდან მსგავსი ფაქტის რეალობის შემთხვევაში მას აუცილებლად დააფიქსირებდა ჭიჭინაძე ქართველ კათოლიკე მეწარმეებზე და ზუბალაშვილების გვარის ისტორიაზე მიძღვნილ ნაშრომში (ჭიჭინაძე, მრეწველობის წარმომადგენნი და ისტორია ზუბალაშვილების გვარისა, 1906). ფერიქოის ეკლესიის მშენებლობის თანხასთან დაკავშირებით ჭიჭინაძე ზოგადად იფარგლება: „ხარისჭირაშვილმა თავის მეცადინეობით და შრომით ევროპის კათოლიკეთა სახელმწიფოთ შორის შეკრიბა საკმარისად დიდი ფული“ (ჭიჭინაძე, აბატი პეტრე ხარისჭირაშვილი, 1895, გვ. 51). იგივე შეგვიძლია ვთქვათ შ. ვარდიძეზე, რომელიც

მონასტრის ისტორიაზე მიძღვნილ საგაზეთო წერილში ("იმერეთი", 1914, გვ. 3) და საეკლესიო ქონების საკითხზე რაფიელ ივანიცისადმი (1886-1966) პოლემიკური წერილში, ქველმოქმედის სახელს არ აფიქსირებს. უდავოა, რომ ასეთ დიდ საქმეს აბატი მარტო მრევლის შემოწირულობებით ვერ გააკეთებდა და მას სხვა სახსრებიც ექნებოდა. ირკვევა, რომ ხარისჭირაშვილი და მისი სამმო უკიდურეს ნაბიჯზეც მიდიოდნენ, რასაც ნათელს ფენს პადრე პიო ბალიძის ნაამბობი: „მამა პეტრე იმთავითვე თავდაბალი იყო, რო არ თავილობდა მათხოვრობას“. ერთხელ, აბატს მისთვის უთქვამს, რომ „დილით სათხოვრად გავდიოდი, საღამოთი მუშებს გავსწორებოდიო“ (ყრუაშვილი ნ. , 2014, გვ. 56). ანალოგიურად, ფინანსებს ეძიებდა სამმოს სხვა წევრებიც.

თავდაპირველად, ხარისჭირაშვილის მიერ დაფუძნებულ კონგრეგაციაში პარალელურად ხმარებაში იყო ლათინური და სომხური რიტები. ამის მიუხედავად, კონგრეგაციამ განსხვავება შეიტანა - ისინი ლოცვებს, სხვადასხვა რელიგიურ რიტუალებს და გალობას ქართულად, ხოლო მესას კი ლათინურ ენაზე ადასრულებდნენ (თინიკაშვილი, 2017/2018, გვ. 71). სამმოს მხრიდან ბრძოლამ ბერძნულ-კათოლიკური რიტის ე.წ. „ქართულ ვარიანტზე“ გადაყვანისათვის თავისი შედეგი გამოიღო. 1864 წელს პაპის უმაღლესმა საკანონმდებლო და აღმასრულებელმა ორგანომ - კარდინალების კოლეგიამ (კონკლავი) გამონაკლისის სახით, მხოლოდ სავანისთვის ცნო ქართულენოვანი ტიპიკონი (ლომსაძე, გვიანი შუა საუკუნეების საქართველოს ისტორიიდან. ახალციხური ქრონიკები, 1979, გვ. 72) (ნაცვლიშვილი, კათოლიკური ეკლესიები საქართველოში: ისტორია და არქიტექტურა, 2019, გვ. 351). მართალია, ლიტურგიული თვალსაზრისით იგი ბერძნულ-კათოლიკურ (ბიზანტიური) რიტზე იყო, მაგრამ ფერიქოის ქართული კონგრეგაციამ მისი ე.წ. „ქართული ვარიანტი“ - მღვდლების ქართულ წესზე კურთხევის პრაქტიკა დანერგა. სამწუხაროდ, სხვადასხვა ობიექტური მიზეზების გამო, 1874 წელს, პაპმა ქართველებს დროებით ამის უფლება ჩამოართვა (თინიკაშვილი, 2017/2018, გვ. 71).

პროპაგანდა ფიდეს გადაწყვეტილება სტამბოლის ქართული კონგრეგაციის

XIX ს. 90-იან წლებში

1901 წლის შემდგომ

უდიდესი გამარჯვება იყო. თუ პარალელს გავავლებთ რუსეთის იმპერიის წიაღში ტფილისის და ქუთაისის გუბერნიაში შექმნილ ვითარებასთან, სადაც XX ს-მდე კათოლიკეებს ეკრძალებოდათ ბიზანტიურ-კათოლიკურ რიტზე ლიტურგიის ჩატარება და მოსახლეობის უდიდესი ნაწილი სომხურ წესს მისდევდა, მაშინ კიდევ უფრო გაიზრდება სტამბოლის ქართული კონგრეგაციის მიერ მოპოვებული გამარჯვების ფასი. სულ მალე, ხარისჭირაშვილის მზრუნველობით, მამათა სავანის ახლოს დაარსდა დედათა მონასტერი. იგი საეკლესიოდ აღიარებული იქნა 1871 წლის 9 ივლისს. დედათა მონასტერი, სავანის მსგავსად, საფრანგეთის საელჩოს პატრონაჟის ქვეშ იყო. ამის გამო ისინიც ფრანგული ტიპიკონით სარგებლობდნენ (ყრუაშვილი ნ. , 2014, გვ. 56).

ხარისჭირაშვილთან ერთად სტამბოლის ქართული კონგრეგაციის პირველ ბირთვს შეადგენდნენ აბატის მოწაფეები - ა. ხითარიშვილი, ნებიერიძე, ი. გვარამაძე და ს. გიორგიძე. მონასტრის მშენებლობის დასრულების შემდეგ მათ შეემატათ: ე. ეხსანიშვილი, ი. მამუკაშვილი, მ. ხითარიშვილი და ბეთანოვი ("იმერეთი", 1914, გვ. 3). თუმცა, ი. გვარამაძე სამმოს მალევე გამოაკლდა

(ყრუაშვილი ნ. , 2014, გვ. 56). პრაქტიკულად თუ შევაფასებთ ხარისჭირაშვილის მიერ წამოწყებულ გრანდიოზულ ჩანაფიქრს, შევნიშნავთ, რომ XIX-XX ს-ის ტფილისის და

ქუთაისის გუბერნიებში ქართული ტიპიკონისთვის ბრძოლას მხოლოდ მესხი კათოლიკეები წარმართავდნენ (ყრუაშვილი, ქართული ტიპიკონის საკითხი მესხ განმანათლებელთა მოღვაწეობაში, 2018, გვ. 169). ამ ბრძოლის სათაო ორგანიზაცია იყო სტამბოლის ქართული კონგრეგაცია, ხოლო ანალოგიურ მისიას სამცხე-ჯავახეთში, თანამოაზრეებთან ერთად, აწარმოებდა ხარისჭირაშვილის იდეების გამგრძელებელი ი. გვარამამე.

თავდაპირველად, ფერიქოის ეკლესია ღვთისმშობლის უბიწოდ (უმანკო) ჩასახვის სახელობის ყოფილა. ცხადია, ეკლესიისთვის ღვთისმშობლის სახელის შერჩევას ქართული ტრადიციიდან ალტერნატივა არ ჰქონდა. რაც შეეხება „უბიწოდ ჩასახვის“ სახელის მიკუთვნებას, იგი მომდინარეობდა ქალწული მარიამის შესახებ 1854 წლის პაპი პიუს IX (1846-1878) მიერ გამოცხადებული დოგმატიდან (<http://www.kovensky.ru/calendary/dml.html>, 2021). ეკლესიის შენობის ფასადზე ამოტვიფრული ფრანგულ ენაზე შესრულებული წარწერა - N. D. DE LOURDES EGLISE GEORGIENNE F. 1861 R. 1901, მიუთითებს, რომ ფერიქოის ეკლესია თავდაპირველად ააშენეს 1861 წელს, ხოლო განაახლეს 1901 წელს (ნაცვლიშვილი, კათოლიკური ეკლესიები საქართველოში: ისტორია და არქიტექტურა, 2019, გვ. 354). რაც შეეხება მისი სახელწოდების ცვლილებას, შევნიშავთ, რომ ლურდის წმ. მარიამისადმი თაყვანისცემა ლათინურმა ეკლესიამ ოფიციალურად დაამკვიდრა 1862 წელს (ნაცვლიშვილი, კათოლიკური ეკლესიები საქართველოში: ისტორია და არქიტექტურა, 2019, გვ. 355) (<http://www.kovensky.ru/calendary/dml.html>, 2021). ვინაიდან ხარისჭირაშვილის მიერ დაარსებული ეკლესია, საწყის ეტაპზე მაინც, ოსმალეთის იმპერიაში მყოფი საფრანგეთის მეორე იმპერიის (1852-1870) საელჩოს პატრონაჟის ქვეშ იყო და რაკი ზოგადად ფრანგები უწევდნენ მფარველობას სტამბოლში მცხოვრებ ლათინური წესის კათოლიკეებს, ამიტომაც მიგვაჩნია, რომ ფერიქოის ქართული ეკლესიის მამებმა მონასტრის სახელწოდების ცვლილებაში გაითვალისწინეს მიმდინარე სიახლე - წმ. მარიამის თაყვანისცემაში მიღებული დოგმატური ცვლილება. იგი უნდა მომხდარიყო 1862 წლის შემდგომ პერიოდში, უფრო ზუსტად კი მონასტრის ახალი ნაგებობის მშენებლობის პროცესში. შესაბამისად, 1901 წელს, ახლად აშენებული ტაძარი უკვე „ლურდის ღვთისმშობლი“-ს სახელწოდებისაა. პრინციპში, შინაარსობრივად სახელწოდებები „ლურდის ღვთისმშობლი“ და „ღვთისმშობლის უბიწოდ ჩასახვა“ ერთი არისა (ნაცვლიშვილი, კათოლიკური ეკლესიები საქართველოში: ისტორია და არქიტექტურა, 2019, გვ. 355).

ლიტერატურაში არის ფერიქოის ქართული ეკლესიის პირველადი სახის აღდგენის ცდა. XIX-XX საუკუნეების მიჯნაზე მონასტრის შესახებ არსებული ფოტოსურათებით შესაძლებელი ხდება ეკლესიის და მის გარშემო არსებული სივრცის ფიქსირება. სურათებით ირკვევა, რომ ეკლესია თავდაპირველად იყო მცირე მოცულობის ერთსართულიანი უსახური ნაგებობა. ოთხსართულიანი შენობა, რომელიც სავანის სამშომ 1894 წელს ააგო, განკუთვნილი იყო სკოლისთვის, ანდა სასტუმროს დატვირთვა ჰქონდა. მის გვერდით მიდგმულია სხვადასხვა სიმაღლის ოთხი ნაგებობა. ბოლო ნაგებობის წინ, უშუალოდ ქუჩის პირზე, დგას ორფერდა კრამიტის სახურავით გადახურული დარბაზული ტიპის მცირე ზომის ერთსართულიანი ეკლესია. ჩანს, ეს უნდა ყოფილიყო ხარისჭირაშვილის მიერ დაარსებული ეკლესია. რაც შეეხება 1901 წლის შემდგომ სავანის ტერიტორიას, ფოტოზე უკვე ჩანს ახალი ნეო-გოთიკური სტილის დარბაზული ტიპის ეკლესია, რომელსაც უკავია ძველი ტაძრის და მიმდებარე ერთი ორსართულიანი ნაგებობის ადგილი (ნაცვლიშვილი, კათოლიკური ეკლესიები საქართველოში: ისტორია და არქიტექტურა, 2019, გვ. 355-356) (Natsvlshvili, 2015, გვ. 79-80). მაშასადამე, ეკლესიის თანამედროვე იერსახე არის XIX-XX ს-ბის მიჯნაზე სავანის საკუთრებაში არსებულ ტერიტორიაზე მიმდინარე ფართო რეკონსტრუქცია-მშენებლობის შედეგი, რაც სავსებით პასუხობდა ეპოქის არქიტექტორულ ტენდენციებს

დასკვნა

დასასრულ, შეგვიძლია ვთქვათ:

- სტამბოლის ქართველ კათოლიკეთა მონასტრის დაარსების საქმეში მნიშვნელოვანი როლი შეასრულა პროპაგანდა ფიდეს პრეფექტის ალესანდრო ბარნაბოს პოზიციამ, რითაც შესაძლებელი გახდა შემდგომში ხარისჭირაშვილის ჯგუფისთვის იურიდიული საზოგადოების სტატუსი მინიჭება;

- თავდაპირველად, სავანეში პარალელურად ხმარებაში იყო ლათინური და სომხური რიტი. 1864 წელს, ქართველების მოთხოვნით, პროპაგანდა ფიდემ, გამონაკლისის სახით, მხოლოდ სავანისთვის ცნო ბერძნულ-კათოლიკური რიტის ე.წ. „ქართულ ვარიანტი“, რასაც ფერიქოში მოჰყვა მღვდლების ქართულ წესზე კურთხევის პრაქტიკა დანერგვა. სამწუხაროდ, 1874 წელს, პაპმა მღვდლების ქართულ წესზე კურთხევის უფლება ქართველებს ჩამოართვა.

- ეკლესიის მშენებლობის ადგილად სტამბოლის შერჩევა განსაზღვრა ქალაქის სტრატეგიულმა მდებარეობამ. სატრანსპორტო და სავაჭრო ჰაზის გარდა, იგი იყო სხვადასხვა რელიგიების სულიერი ცენტრი. აქ ძლიერი პოზიციები ჰქონდათ საფრანგეთის მეორე იმპერიის (1852-1870) წარმომადგენლობას, რომლებიც მფარველობას უწევდნენ ქალაქში მცხოვრებ ლათინური წესის კათოლიკეებს. ამის გარდა, ქართულ-ბიზანტიური და ქართულ-ოსმალური ურთიერთობები ისტორიულად კონცენტრირდებოდა კონსტანტინოპოლ-სტამბოლში. ყოველივეს ემატებოდა ისიც, რომ ახალციხელი ვაჭრების წყალობით სტამბოლში არსებობდა ქართველ კათოლიკეთა თემი, რომელიც საჭიროებდა ლათინური წესის ქართული მონასტრის არსებობას.

- ეკლესიის მშენებლობისთვის ფერიქოს ადგილის შერჩევა განაპირობა სამონასტრო ნაკვეთის შეძენის სიმარტივემ. ფერიქო სტამბოლის ევროპული ნაწილის მიმდებარედ მიმდებარე ნაკლებად დასახლებული ტერიტორია იყო, რის გამოც XIX ს-ის 50-60-იან წლებისთვის იქ ტერიტორია ადვილად ხელმისაწვდომი იყო.

- თავდაპირველად, 1861 წელს აშენებული ფერიქოს ეკლესია ღვთისმშობლის უბიწოდ (უმანკო) ჩასახვის სახელობის იყო. ეკლესიის ახალი ნაგებობის მშენებლობისას, საეკლესიო მამებმა გაითვალისწინეს სიახლე - წმ. მარიამის თაყვანისცემაში მიღებული დოგმატური ცვლილება, ამიტომაც 1901 წელს, ახლად აშენებული ტაძარი უკვე „ლურდის ღვთისმშობლის“ სახელწოდებისაა.

- ეპოქის თანადროული ფოტომასალით გადაჭრილია ისტორიოგრაფიაში საკამათო – მონასტრის თავდაპირველი იერსახის საკითხი. სურათებით ირკვევა, რომ ეკლესია თავდაპირველად იყო მცირე მოცულობის ერთსართულიანი უსახური ნაგებობა. 1901 წლის შემდგომ სავანის ტერიტორიაზე უკვე ჩანს ნეო-გოთიკური სტილის დარბაზული ტიპის ეკლესია, რომელსაც უკავია ძველი ტაძრის და მიმდებარე ერთი ორსართულიანი ნაგებობის ადგილი.

გამოყენებული ლიტერატურა:

(1914, 07 10). "იმერეთი", 101.

(2021, 12 17). Retrieved from <http://www.kovensky.ru/calendary/dml.html>.

Maçitidze, E. (2010). Istanbul Gürcü okulu. *Türk Tarih Kongresi*, VI, pp. 1-6. Ankara.

Natsvlishvili, N. (2015). A struggle for identity: Georgian Catholics and their monastery in Istanbul. *Caucasus Survey*, 3, №1, 76-86.

Şenyurt, O. (2018). 19. Yüzyıl Sonlarında Feriköy’de Bulgar Rahipler Ve Gürcü Rahibeler Arasında Bilinmeyen Bir Arsa Anlaşmazlığı. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 13 (1), 263-290.

- Гринин, Л. (2011). Лекция: Роль личности в истории: история и теория вопроса. *Философия и общество*, 4(64), 250-262.
- ბერიძე, მ. (2007). გვართა ვარიანტულობა მე-19 საუკუნის მესხეთში, ქუთაისი. *ქართველური მემკვიდრეობა*, XI, 99-107.
- დალეჯიო დ'ალესიო, ე. (1921). *ქართველები კონსტანტინეპოლში*. სტამბოლი: საბეჭდავი კათოლიკე ქართველთა საგანისა.
- ვარდოსანიძე, ს. (2015). კონსტანტინოპოლის ქართული სკოლა და XIX საუკუნის საქართველო. *ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტის შრომები*, III, 6-11.
- თინიკაშვილი, დ. (2017/2018). რუსული საეკლესიო პოლიტიკა და მიხეილ თამარაშვილის ბრძოლა ქართული იდენტობისთვის. *ქართული წყაროთმცოდნეობა*, XIX-XX, 65-79.
- კოპლატაძე, ი. (2007). ქართველები და „სტამბოლის ზღაპარი“. *ფიროსმანი*, 3, 24-29.
- ლომსაძე, შ. (1979). *გვიანი შუა საუკუნეების საქართველოს ისტორიიდან. ახალციხური ქრონიკები*. თბილისი: მეცნიერება.
- ლომსაძე, შ. (1997). *მესხები: ახალციხური ქრონიკები*. თბილისი: ს/ს "ფარნავაზი".
- მალაყმაძე, რ. ფ. (2020). *წერილები სტამბოლის ქართული საგანიდან*, II. ბათუმი.
- მაჩიტაძე, ე. (2018). სტამბოლის ქართული კათოლიკური სათვისტომო, *ნარკვევები თურქეთის ისტორიიდან* (გვ. 13-24). თბილისი: კლიო.
- ნაცვლიშვილი, ნ. (2019). *კათოლიკური ეკლესიები საქართველოში: ისტორია და არქიტექტურა*. თბილისი: სადისერტაციო ნაშრომი.
- ნაცვლიშვილი, ნ. (2014). სტამბოლის ფერიქოის ქართული კათოლიკური მონასტერი. *საქართველოს სიძველენი*, 17, 296-311.
- ოგიცკი, ლ. კ. (2021, 12 17). *რომაული კათოლიციზმი*. Retrieved from <http://www.orthodoxy.ge/apo-logetika/katolitsizmi7.htm> (in Georgian).
- პაპაშვილი, მ. (1995). *საქართველო-რომის ურთიერთობა V-XX სს*. თბილისი: აღმამეზნებელი.
- ფავლენიშვილი, ე. (2019). *კათოლიკობა საქართველოში (XIX საუკუნე)*. თბილისი: სადოქტორო დისერტაცია.
- ფუტყარაძე, ტ. (2007). პავლე, სიმონ და პოლ ზაზამეების როლისათვის სტამბოლის ქართული საგანის დაცვისა და შენარჩუნების საქმეში. *ქართველური მემკვიდრეობა*, XI, 52-74.
- ფუტყარაძე, შ. (2007). სტამბოლის ქართული საგანე - თურქი და ქართველი ხალხის მეგობრობის სიმბოლო. *ქართველური მემკვიდრეობა*, XI, 9-33.
- ფუტყარაძე, შ. (2012). *სტამბოლის ქართული საგანე*. თბილისი: არტანუჯი.
- ფუტყარაძე, შ. მ. (2017). *წერილები სტამბოლის ქართული საგანიდან*, I. ბათუმი: სამშობლო.
- ყრუაშვილი, ნ. (2014). ივანე გვარამაძის თანამშრომლობა სტამბოლის ქართულ საგანესთან. *"გულანი"*, 14, 55-67.
- ყრუაშვილი, ნ. (2018). ქართული ტიპიკონის საკითხი მესხ განმანათლებელთა მოღვაწეობაში. *კათოლიკური მემკვიდრეობა საქართველოში*, I, გვ. 169-188. თბილისი: სულხან-საბა ორბელიანის უნ-ტის გამ-ბა.
- ჭიჭინაძე, ზ. (1895). *აბატი პეტრე ხარისჭირაშვილი*. ტფილისი: მ. შარაძისა და ამხანაგობის სტ.
- ჭიჭინაძე, ზ. (1906). *მრეწველობის წარმომადგენნი და ისტორია ზუბალაშვილების გვარისა*. ტფილისი: მ. ე. ხელაძის სტ.

REFERENCES

- (1914, 07 10). "Imereti" , 101.
- (2021, 12 17). Retrieved from <http://www.kovensky.ru/calendary/dml.html>.
- Maçitidze, E. (2010). Istanbul Gürcü okulu. *Türk Tarih Kongresi*, VI, pp. 1-6. Ankara.
- Natsvlishvili, N. (2015). A struggle for identity: Georgian Catholics and their monastery in Istanbul. *Caucasus Survey*, 3, №1, 76-86.
- Şenyurt, O. (2018). 19. Yüzyıl Sonlarında Feriköy'de Bulgar Rahipler Ve Gürcü Rahibeler Arasında Bilinmeyen Bir Arsa Anlaşmazlığı. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 13 (1), 263-290.
- Grinin, L. (2011). Lekcija: Rol' lichnosti v istorii: istorija i teorija voprosa. *Filosofija i obshhestvo* [Lecture: The Role of Personality in History: History and Theory of the Issue. Philosophy and Society], 4(64), 250-262.
- beridze, m. (2007). gvaria variant'uloba me-19 sauk'unis meskhetshi, kartveluri memk'vidreoba [Variety of Surnames in 19th Century Meskheta, Kartvelian Heritage], *Kutaisi*, XI, 99-107.
- dalejio d'alesio, e. (1921). kartvelebi k'onst'ant'inep'olshi. sabech'davi k'atolik'e kartvelta savanisa [Georgians in Constantinople. Istanbul: The printing house of the Catholic Georgian Monastery].
- vadosanidze, s. (2015). k'onst'ant'inep'olis kartuli sk'ola da XIX sauk'unis sakartvelo. humanit'arul metsnierebata pak'ult'et'is shromebi [Georgian School of Constantinople and 19th Century Georgia. Proceedings of the Faculty of Humanities], III, 6-11.
- tinik'ashvili, d. (2017/2018). rusuli saek'lesio p'olit'ik'a da mikheil tamarashvilis brdzola kartuli ident'obistvis. kartuli ts'qarotmtsodneoba [Russian Ecclesiastical Policy and Mikheil Tamarashvili's Struggle for Georgian Identity. Georgian Source Studies], XIX-XX, 65-79.
- k'op'lat'adze, i. (2007). kartvelebi da „st'ambolis zghap'ari“. pirosmeni [Georgians and the "Istanbul Fairy". Pirosmeni], 3, 24-29.
- lomsadze, sh. (1979). gviani shua sauk'uneebis sakartvelos ist'oriidan. akhaltsikhuri kronik'ebi. metsniereba [From the History of Late Medieval Georgia. Akhaltsikhe Chronicles: Science]. Tbilisi.
- lomsadze, sh. (1997). meskhebi: akhaltsikhuri kronik'ebi: s/s "parnavazi" [Meskhetians: Akhaltsikhe Chronicles: "Parnavazi"]. Tbilisi.
- malaq'madze, r. p. (2020). ts'erilebi st'ambolis kartuli savanidan [Letters from the Georgian Monastery of Istanbul], II. Batumi.
- machit'idze, e. (2018). st'ambolis kartuli k'atolik'uri satvist'omo. nark'vevebi turketis ist'oriidan (pp. 13-24): k'lio [Georgian Catholic Community in Istanbul. Essays on the History of Turkey]. Tbilisi.
- natsvlishvili, n. (2019). k'atolik'uri ek'lesiebi sakartveloshi: ist'oria da arkit'ekt'ura: sadisert'atsio nashromi [Catholic Churches in Georgia: History and Architecture. Dissertation]. Tbilisi
- natsvlishvili, n. (2014). st'ambolis perikois kartuli k'atolik'uri monast'eri. sakartvelos sidzveleni [Georgian Catholic Monastery of Ferikoy in Istanbul. Antiquities of Georgia], 17, 296-311.
- ogitski, l. k. (2021, 12 17). romauli k'atolitsizmi [Roman Catholicism]. Retrieved from <http://www.orthodoxy.ge/apo-logetika/katolitsizmi7.htm> (in Georgian).
- p'ap'ashvili, m. (1995). sakartvelo-romis urtiertoba V-XX ss.: aghmashenebeli [Georgia-Rome Relations in V-XX Centuries: Builder]. Tbilisi.
- pavlenishvili, e. (2019). k'atolik'oba sakartveloshi (XIX sauk'une): sadokt'oro disert'atsia [Catholicism in Georgia (XIX Century): Doctoral Dissertation]. Tbilisi
- put'k'aradze, t. (2007). p'avle, simon da p'ol zazadzebis rolisatvis st'ambolis kartuli savanis datsvisa da shenarchunebis sakmeshi. kartveluri memk'vidreoba [For the Role of Pavle, Simon and

